

Arhitektonski razvoj koprivničkog utvrđenja

Pregled povijesti istraživanja grada Koprivnice potaknut novim okolnostima

ROBERT ČIMIN

Gotovo svi današnji veliki gradovi počivaju na antičkim ili srednjovjekovnim osnovama koje su tijekom proteklog vremena budile interes arhitekata i povjesničara umjetnosti, istraživača željnih što kvalitetnijeg razumijevanja njihovih arhitektonsko-urbanističkih razvoja od njihovih početaka pa naovamo. Potaknut nedavno dovršenim arheološkim istraživanjima u Koprivnici, kao i ovogodišnjim odlaskom Zlatka Uzelca, autor ovog rada donosi pregled povijesti istraživanja grada Koprivnice unazad skoro stotinu godina. Prvi poticaj dali su preliminarni rezultati višemjesečnih zaštitnih arheoloških istražnih radova u malom muzejskom dvorištu, prilikom kojih su evidentirani slojevi od 12. do 18. stoljeća, a u čemu je potvrđena organizacija srednjovjekovnoga (urbaniziranog) naselja već u 14. stoljeću. Orijentacije poluukupanih kuća i odvodnog drvenog kanala prema današnjoj Esterovoj ulici (smjer istok - zapad) poklapaju se s pravilnim rasterom prostora poznat na kartografijama grada u 16. i 17. stoljeću, a što je zadržano sve do danas. Drugi razlog tiče se preranog odlaska Zlatka Uzelca (Požega, 2. 4. 1953. – Zagreb, 11. 10. 2021.), uglednog urbanista, vrsnog sveučilišnog profesora, povjesničara umjetnosti i konzervatora koji se ponajviše zalagao za obnovu kasnosrednjovjekovnih i ranonovovjekovnih utvrđenja na kontinentu Hrvatske. U tom je smislu isti ujedno i autor važne konzervatorske studije obnove koprivničke tvrđave, koju nije dočekaao, a na ovdašnjoj je zajednici obveza da ustraje u njegovu naumu očuvanjem i prezentacijom jedinstvenog bisera nekadašnje gradske arhitekture.

Ključne riječi: Koprivnica, srednji vijek, renesansa, tvrđava, grad, arhitektura, arheologija

1. Uvod

Koprivnica je danas središte Podravine u geografskom i Koprivničko-križevačke županije u upravnom smislu, a u sličnom se obliku pozicionirala od svog postanka u razvijenom i potom kasnom srednjem vijeku. Naselje Koprivnica nastalo je na istoimenom potoku koji i danas njome protječe, no nešto drugačijim tokom nego

li prije petsto ili više godina. U razvijenom srednjem vijeku Koprivnica je preuzela nadzor nad važnim križištem putova te se od jednog manjeg trgovišta postepeno preko kasnosrednjovjekovnoga utvrđenja s kaštelom razvila u pravo urbano središte Gornje Komarnice s impozantnom renesansnom tvrđavom. Danas su u središtu Koprivnice nalaze ostatci bastionske tvrđave očuvani u jugoistočnom dijelu s više

Sl. 1. Satelitski snimak središta današnje Koprivnice s urbanistički očuvanim obrisima renesansne tvrđave i zadržanim pravilnim rasterom ulica (izvor: ARKOD preglednik; pristup: 15. 3. 2015.).

faza gradnje, a na prostoru njene gradske jezgre sačuvan je raster ulica uklopljen u suvremeni urbanizam.

Ovakvo stanje nastalo je uslijed kasno-srednjovjekovne pojave novog načina ratovanja koji razvoj različitih novih oblika fortifikacijske arhitekture kojima je bio cilj upravo dati odgovor na opsjedanje teškim topništvom i drugim spravama (npr. *trebuchet*). Slijedom navedenoga, prvo u zapadnoj i središnjoj Europi te potom na području Hrvatske dolazi do pojave novih graditeljskih i arhitektonskih preinaka na utvrđenjima što posljedično dovodi i do novih fortifikacijskih rješenja. Primjer takvog načina promišljanja jest upravo Koprivnica gdje se postojeće srednjovjekovno drveno-zemljano utvrđenje s vremenom preoblikovalo u veliku bastionsku tvrđavu u istoj tehnici gradnje. Svaka takva tvrđava je, za razliku od drugih utvrda, bila pod izravnom kraljevskom paskom i financirana središnjom riznicom čime je omogućena njena velebnija izgradnja kao odraz političke, ekonomske i vojne snage samog kralja.

Za potrebe izučavanja tipološkog razvoja koprivničke tvrđave na raspologa-

nju je dobar broj kartografskih, arhivskih i povijesnih dokumenata, a o istome je već mnogo puta pisano s povijesnog i urbanističkog gledišta, što će se ukratko obraditi u drugom dijelu ovog rada. No, na početku se ipak čini potrebitim da se iznesu glavne odrednice ili karakteristike bastionske tvrđave, onako kako ju opisuju vodeći hrvatski tzv. burgolozi poput Milana Kruheka i Andreja Žmegača. Tako prvi tvrđavu definira na sljedeći način: »Tvrđava je složen sustav utvrđenja građen s naglašenom namjenom obrane protiv mogućega neprijateljskog napada vatrenim oružjem, branjena iznutra stalnom vojnom posadom, jednako naoružana vatrenim oružjem. Tvrđava može biti i cio vojni grad zaštićen sustavom renesansnih bedema, bastiona, tvrđavskih graba i drugih im pridodanih obrambenih objekata. Tako utvrđeni vojni grad ili samo tvrđava jaka vojnog garnizona podiže se uvijek na strateški vrlo važnim položajima i mora služiti obrani širokih ugroženih područja.«¹ U nastavku Kruhek iznosi mišljenje da se najbolji hrvatski primjeri bastionskih tvrđava nalaze u Karlovcu, Koprivnici, Križevcima i Varaždinu, a među kojima je jedino posljednja uklopljena u suvremeni urbanizam i život grada te optimalno iskorištena u svrhu kulturnog turizma. Ove se tvrđave često nazivaju širim opisnim terminom *bastionska tvrđava* kojim se želi istaknuti značajna uloga bastiona u njezinoj obrambenoj ulozi te se to nazivlje čini opravdanim u pogledu navedenih primjera. Koprivnica spada upravo u te bastionske tvrđave koje je u dva navrata sustavno obradio Andrej Žmegač, odijelivši kontinentalne od jadranskih, među kojima postoje uistinu različita fortifikacijska rješenja.² U definiranju pojma bastiona Žmegač ga pomoću tlocrtnog peterokutnog obilježja odvaja od kružne rondele koja u nešto ranijim ili istodobnim utvrđenjima poprima identičnu ulogu: »Naime, kružni oblici fortifi-

¹ KRUHEK, Milan: *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, Zagreb, 1995., 32.

² ŽMEGAČ, Andrej: *Bastioni kontinentalne Hrvatske*, Zagreb, 2000.; ŽMEGAČ, Andrej: *Bastioni jadranske Hrvatske*, Zagreb, 2009.

kacijskih građevina ostavili su neriješenom jednu vrlo važnu teškoću: da pred takvim oblicima preostaje uvijek veći ili manji u obrambenome smislu nekontrolirani prostor. Takav prostor, koji nije bilo moguće »pokrivati« sa susjednih kula, postojao je u uvjetima sve brojnijih napadačkih vojski i već proširene uporabe baruta za miniranje ziđa vrlo opasan. U rješavanju toga problema leži pravi smisao peterokutnoga bastiona. Svojim ravnim potezima omogućio je, dakako u sklopu bastionskog sustava, po prvi put potpuni nadzor nad svakim dijelom prostora pred obrambenim pojaskom, odnosno pred bedemima osnovnoga tijela utvrde.«³ Nastanak takvih bastiona na ugaonim dijelovima zidanih utvrđenja javlja se u Italiji potkraj 15. stoljeća, koji širenjem po Europi daruju nove modificirane oblike utvrđivanja poput drveno-zemljanih nizozemskih tvrđava s predbedemom i revelinama⁴. Sličan je razvojni put imala i koprivnička (bastionska) tvrđava od kraja 16. pa do sredine 17. stoljeća, o čemu je pisano dalje u radu, a koji je najprije potrebno postaviti u vremenski kontekst njenog nastanka.

2. Kratko o povijesnim zbivanjima tog vremena

Početak bastionske tvrđave i suvremene Koprivnice potrebno je tržiti u malom srednjovjekovnom naselju. Naziv Koprivnica prvi puta nalazimo u obliku *fluuius Quopurniche* navodi 1207.,⁵ a potom kao *Copronice-rimulus* 1209.⁶ i *rimulus Coprunich* 1217. godine⁷ u sklopu nekoliko isprava kralja Andrije II., dok se kao nase-

lje javlja 1272. godine⁸ u darovnici mladog kraljevića Ladislava IV. Kumanca. Tada se Koprivnica, naime, spominje već i kao *castrum Kapurnicha* pa je lako moguće kako je na neki način to naselje (trgovište) već utvrđeno, a dodatna potvrda takvome zaključku može se tražiti i u spomenu kaštelana Bakalera dalje u istoj ispravi.⁹ Krajem 13. stoljeća (o. 1290. – 1292.) u Koprivnicu na poziv bana Henrika Gisinga dolaze franjevci koji dobivaju postojeću župnu crkvu sv. Nikole na korištenje i nakon dvadesetak godina grade novi samostan i župnu crkvu Blažene Djevice Marije.¹⁰ Taj je događaj jedan od glavnih pokazatelja visine stupnja centraliteta i urbaniteta koji Koprivnica tada ima na širem području Gornje Komarnice od Ludbrega do Kloštra Podravskeg, središta u koja isto tako, prije ili kasnije, dolaze franjevci.

Početak 14. stoljeća Koprivnica se već snažnije promaknula u urbano središte šireg prostora kao značajan grad u srednjovjekovnoj Slavoniji. Vidljivo je to iz dokumenta nastao 1308. godine u kojem je Koprivnica izgrađena općina gdje su uređeni upravni i pravni odnosi, poznat joj je prostorni teritorij i koristi se porezni sustav.¹¹ Takav razvoj kulminira 1353. godine kada herceg Stjepan Koloman izdaje Koprivnici povlasticu kakvu imaju kraljevski gradovi kao i pravo utvrđivanja grada (*civitas*).¹² Tim se činom grad i formalno izdvaja iz vlastelinstva što je rezultiralo proglašenjem Koprivnice slobodnim i kraljevskim gradom (*liberae et regiae civitatis Capronensis*) 1356. godine kraljevskom poveljom Ludovika I. Anžuvina,¹³ po uzoru na povelju zagrebačkog Gradeca iz 1242. godine. U suštini se ovim posljednjim proglasom po-

3 ŽMEGAČ, Andrej: *Bastioni kontinentalne...*, 11-12. U rječniku stručnih pojmova pri kraju iste knjige autor je vrlo kratak: »Bastion (franc. bastion) – u užem smislu građevina peterokutna tlocrta, ne viša od susjednih dijelova utvrde, namijenjena smještaju teškoga vatrenog oružja« (167).

4 Isto, 14-15.

5 CD, III, 1207., 73.

6 CD, III, 1209., 87.

7 CD, III, 1217., 151.

8 CD, VII, 1272., 415.

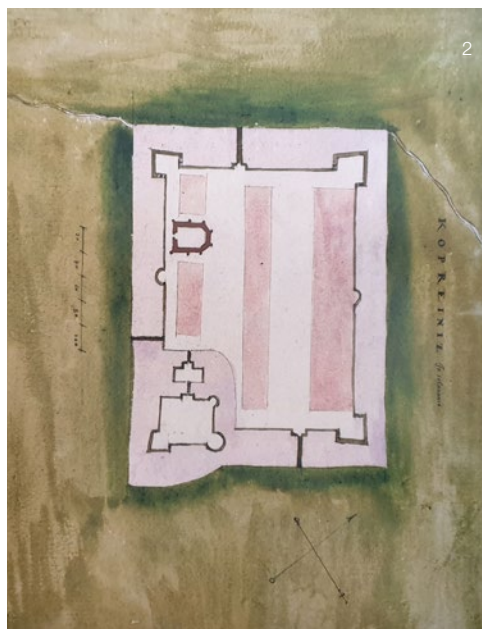
9 KLAJČ, Nada: *Koprivnica u srednjem vijeku*, Koprivnica, 1987., 44-48.

10 CVEKAN, Paškal: *Koprivnica i Franjevci*, Koprivnica, 1989., 55.

11 KLAJČ, Nada: Nav. dj., 60.

12 CD, XII, 1353.10.III., 149.

13 CD, XII, 1356.4.XI., 373-375.

Sl. 2. Kartografski izvori Koprivnice – 1: plan stanja Nicole Angielinija s prijedlogom dogradnje oko 1560. godine (Dresden); 2: Angielinijev prikaz stvarnog stanja oko 1565. godine (Nacionalna knjižnica u Beču) (izvor: SLUKAN ALTIĆ, Mirela: *Povijesni atlas...*, 177, 180).

tvrdnje ranija Stjepanova povelja, a uz do-davanje prava na trgovanje na gradskom trgu.

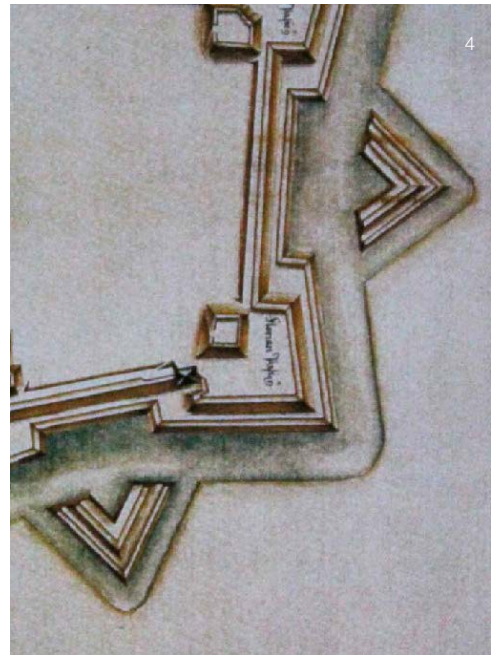
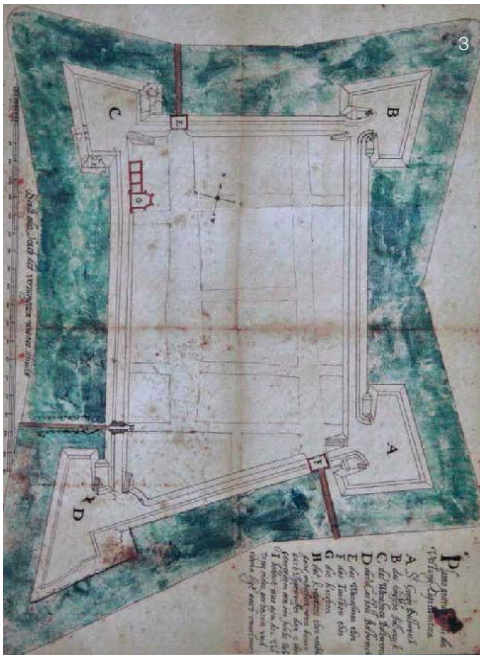
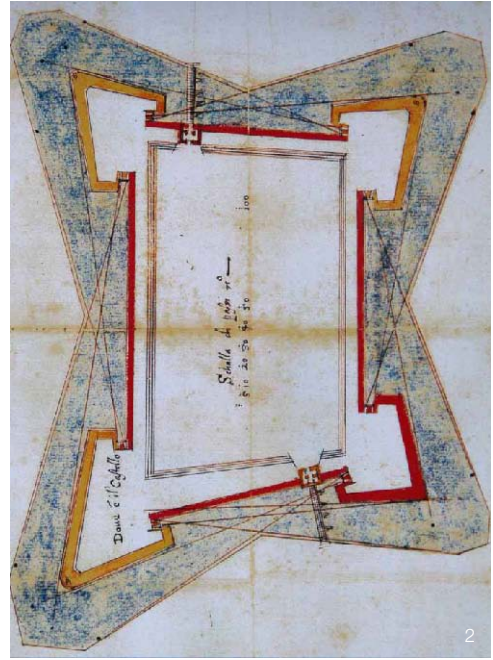
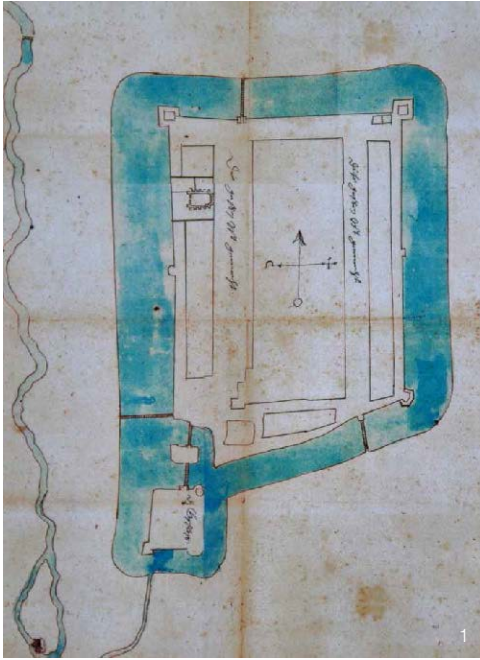
U 15. stoljeću Koprivnica se predaje zagrebačkom biskupu Ivanu Albenu, a potom potpada u ruke obitelji Celjski, Ivana Vitovca, Matije Korvina i na kraju obitelji Ernušt s kojom ulazi u sustav Vojne kra-jine. Ubrzo nakon poraza na Mohačkom polju upravo je u Koprivnici 23. rujna 1526. godine održan sabor na kojem se Krsto Frankopan izabire za skrbnika i branite-lja kraljevine.¹⁴ Tom je prigodom donesena iznimno važna odluka za koprivničko utvrđenje koje postaje jednim od držav-nih prioriteta u financiranju njenog dalj-njeg utvrđivanja. Uslijedio je unutrašnji sukob za prijestolje između Ferdinanda I. Habsburškog i Ivana Zapolje, u kojem je prvi prevladao, a isti upravo Koprivnicu pozicionira na prvu liniju obrane carskog Beča nasuprot osmanlijske opasnosti. Ko-

privnica je 1537. godine (*ex castro...Ka-pronza*) bila mjesto okupljanje velike voj-ske od oko 27.000 vojnika u neuspješnoj protuofenzivi kod Osijeka.¹⁵ Godine 1548. Koprivnica je postala dijelom Slavonske vojne granice sa statusom sjedišta kapeta-nije čiju upravu od 1554. godine preuzima Luka Sekelj. Bilo je to vrlo teško razdoblje za Koprivnicu i čitavu Gornju Komarnicu, kao što je vidljivo iz znamenitog Izvještaja kraljevske komisije 1548. godine.¹⁶ Upravo se zato brzo pojavljuju prvi prijedlozi mo-dernizacije tvrđave pa se već oko 1560. go-dine počinje s ozbiljnijim planiranjima pre-oblikovanja postojećeg stanja u tvrđavu s pet bastiona. Do toga nikada nije došlo iz stvarno nepoznatih razloga, no upravo je očuvanjem i nadogradnjom starog Ernu-

14 ŠIŠIĆ, Ferdo: *Acta comitalia regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*: Hrvatski saborski spisi, Zagreb, 1912., 9-10.

15 PAVLIČEVIĆ, Dragutin: Opće političke i vojničke prilike u Podravini (1527. – 1765.) // *Podravina*: časopis za multidisciplinarna istraživanja I, 1, Koprivnica, 2002., 86.

16 ADAMČEK, Josip: *Opis gospodarskog stanja vlastelinstava Đurđevac, Prodavić i Koprivnica 1548.g.* // Kaj VI., Zagreb, 1969., 25-28.

Sl. 3. Kartografski izvori Koprivnice – 1: snimak postojećeg stanja Girolama Arconatija starijeg iz 1574. godine; 2: stanje prije početka dogradnje jugoistočnog bastiona izvještajni nacrt Giuseppea Vintane iz 1582. godine s dovršenim jugoistočnim bastionom i započetim pripremama za izgradnju »Turskih« gradskih vrata; 3: snimak postojećeg stanja Alessandra Pasqualinija iz 1598. godine; 4: snimak Martina Siera iz 1657. godine izvedenog stanja preuređenog »Đurđevačkog« bastiona sa zazidanim gradskim vratima i uklonjenim mostom (1 i 3 Državni arhiv Štajerske u Grazu, 2 i 4 Ratni arhiv u Beču) (izvor: UZELAC, Zlatko; UZELAC, Damjan: *Urbanističko-konzervatorska studija...*, 8, 14).

štovog kaštela i prvom modernizacijom oko 1574. godine nastala jedinstvena četvrtasta tvrđava sa snažnim bastionima manje-više dovršena do 1584. godine za što su angažirani talijanski graditelji.¹⁷

Poraz Osmanlija kod Siska 1593. godine na neko vrijeme zaustavio je veće prodore u sjevernije hrvatske prostore, ali započinje tzv. Dugi rat (1593. – 1606.) tijekom kojeg je zabilježeno nekoliko manjih proboja do kopriivničke tvrđave. Baš se tih godina započinje s drugom modernizacijom kopriivničke bastionske tvrđave koja je do oko 1630. godine dovršena prema načelima tzv. staronizozemske fortifikacijske škole. Koprivnica time postaje jednom od najsuvremenijih protuosmanlijskih utvrda u čitavom savsko-dravskom međuriječju i takav oblik zadržava sve do 19. stoljeća, kada se postupno rastvara uslijed širenja suvremenog grada.

3. Pregled istraživanja razvoja tvrđave

Potpuno je razumljivo da je Koprivnica, više od drugih, kao važno središte Gornje Komarnice proteklih desetljeća pobuđivala strukovni interes u izučavanju arhitektonskog ili urbanističkog razvoja grada kroz protekla stoljeća. Za razliku od mnogih drugih središta vlastelinstava (Rasinja, Đurđevac, Gorbonok) upravo je uz Koprivnicu sačuvano ponajviše kartografskih izvora i povijesnih zapisa vezanih uz arhitektonsko-građevinske zahvate pomoću kojih se daje pratiti razvojna agenda grada od najranijih prikaza pa do danas. Među dosadašnjim istraživačima tako bi se moglo izdvojiti desetak autora: Leander Brozović (1978), Ljubica Bakrač (1983), Marija Planić-Lončarić (1984), Milan Kruhek (1986), Ljerka Perči (1992), Andrej Žmegač (1997, 2000), Ratko Vučetić (2003), Mirela Slukan-Altić (2005), Ranko Pavleš (2010) i Zlatko Uzelac (2011). Svaki od pobroja-

nih osvrnuo se u nekoj mjeri i na razvoj kopriivničke tvrđave iz različitih pogleda i stručnih stajališta, a što je na kraju rezultiralo visokim poznavanjem njenog arhitektonskog razvoja.

Među prvim istraživačima kopriivničke povijesti i razvoja njegova utvrđenja općenito bio je Leander Brozović, osnivač i prvi ravnatelj Muzeja grada Koprivnice, koji je još tamo 1928. godine objavio prvi rad s nekoliko planova, veduta i slika stare Koprivnice,¹⁸ dok je njegovo središnje djelo objavljeno je posthumno tek 50 godina kasnije.¹⁹ U potonjem se radi o istraživanjima i bilješkaama o povijesti i tradiciji Koprivnice prikupljanim kroz više desetljeća, koje je dopunio Mirko Androić (povjesničar i direktor Historijskog arhiva u Varaždinu), uz redakciju Franje Horvatića i Dragutina Feletara te uz brojne vrijedne crteže (ilustracije) Stjepana Kukeca. Radi se o prvom ozbiljnijem povijesnom pregledu Koprivnice nakon Rudolfa Horvata (1943),²⁰ a u kojem se donosi jedan tlocrt i tri rekonstrukcije kopriivničkog srednjovjekovnog utvrđenja. U tlocrtu se prenosi poznati plan iz bečkog Codexa br. 8609 autora Nicole Angielinija koji prikazuje stvarno stanje kopriivničkog utvrđenja oko 1565. godine. Prikazan je drveni bedemski plašt s izbočenim ugaonim bastionima manjih dimenzija, troja gradska vrata (sjever, zapad, jug), dvije polukružne kule uklopljene po sredini istočnog i zapadnog bedema, zidanu franjevačku crkvu Blažene Djevice Marije te izdvojeni četvrtasti kaštel s kulama i barbakanom. Brozović ovdje pogrešno interpretira izdvojeni kaštel kao utvrdu Kamengrad, kao što i drvene dijelove bedemskog plašta krivo (i prerano) datira u 1354. i 1356. godinu.²¹ U arheološkom pogledu vrlo nam je vrijedan podatak

17 UZELAC, Zlatko: *Tvrđava Koprivnica. Prijedlog zaštite, restauriranja i rehabilitacije očuvanog dijela kopriivničkih bedema* // Podravski zbornik 37 (ur. Dražen Ermečić), Koprivnica, 2011., 42-43.

18 BROZOVIĆ, Leander: *Stare slike grada Koprivnice* // Narodna starina Vol. 7, No. 16, Zagreb, 1928., 94-99.

19 BROZOVIĆ, Leander: *Velika i mala Koprivnica* // Zbornik Muzeja grada Koprivnice God. I, Sv. I, Koprivnica, 1946., 16.

20 HORVAT, Rudolf: *Povijest slobodnog i kraljevskog grada Koprivnice*, Zagreb, 1943. (pretpisak 2005.).

21 BROZOVIĆ, Leander: *Velika...*, 19.

o položaju pronađenih drvenih ostataka bedemske supstrukcije iz 1908. godine koje je označio slovom G. Temeljem tog nalaza i usporedbe s njemu tada jedinom dostupnim planom rekonstruirao je srednjovjekovni bedem koprivničkog utvrđenja.²² Na tom se crtežu istovremeno pojavljuje takva konstrukcija u podnožju zida s polukružnom kulom, iako je u tlocrtu plana jasno kako na tom dijelu polukružne kule nema. No, tu treba pohvaliti ilustrativni iskorak Brozovića koji je čitatelju samo želio približiti izgled srednjovjekovnog bedema. Rekonstrukcija »Kamengrada iz XII. stoljeća«²³ uvelike se oslanja na imaginaciju budući da ne postoji bilo kakav izvor koji bi mu ukazao na takvo stanje. Sve je to nastalo na temelju gore navedenog plana te zamišljenog rasporeda ulica i središta koje Brozović zaključuje uspoređujući ga s tadašnjom tlocrtnom osnovom ulica i njegovu poimanju razvoja utvrde na antičkoj osnovi: *kardo* i *dekumanus* kao glavne ulice, *pretorij* kao sjedište zapovjednika i *oppidum* kao administrativno ili upravno središte grada. Razvidno je da Brozović takve zaključke ponekad donosi neutemeljeno, no isto tako treba napomenuti kako ispravno zaključuje da je do tog vremena zadržan raspored glavnih ulica nastao već u srednjem vijeku.

Nakon njege, tek Ljubica Bakrač početkom 1980-ih godina daje jedan ozbiljniji povijesni pregled i svoje viđenje razvoja Koprivnice.²⁴ U tom radu pruža se mnoštvo važnih povijesnih podataka koji se povezuju s razvojnim fazama i građevinskim aktivnostima na koprivničkom utvrđenju. Najvećim dijelom autorica se koristi već objavljenim radovima povjesničara poput Ferde Šišića, Rudolfa Horvata, Emilija Laszowskog, Leandera Brozovića i Dragutina Feletara, kao i nekolicinom drugih općih izvora. Riječ je o sveobuhvatnom pokušaju da se poznate povijesne či-

njenice povežu sa slijedom arhitektonsko-urbanističkih zahvata. Treba reći da ona ponekad olako povezuje neproverjene činjenice i donosi pojedine zaključke pa tako primjera radi iznosi stajalište kako je na položaju grada prvotno »bilo nekoliko plemenskih župa«²⁵ za što niti dan-danas ne postoje ikakvi arheološki, povijesni ili bilo kakvi drugi dokazi. Međutim, u većem dijelu rada pravilno iščitava slijed događaja, poput razlikovanja utvrde Kamengrad od Koprivnice prema radovima Laszowskog i Dočkala²⁶ gdje u dobrom smjeru naslućuje pravo vrijeme nastanka utvrde Kamenograd (prije 1353. godine), njeno vrijeme napuštanja (do 1477. godine) kao i odnos te utvrde prema Koprivnici.²⁷ Nadalje, podnosi okolnosti oko jačih građevinskih aktivnosti u vrijeme obitelji Ernušt (gradnja bedemskog plašta i kaštela) i Keglević. U cijelosti prenosi Izvještaj carske komisije iz 1549. godine na njemačkom jeziku te ga dovodi u korelaciju sa stanjem na poznatom planu Codex 8609.²⁸ Od sredine 16. stoljeća učestaliji su prodori Osmanlija i napadi na Koprivnicu što dovodi do provedbe brojnih manjih obnova koprivničkog utvrđenja pod pokroviteljstvom Hrvatskog sabora (1557., 1567., 1574., 1578. itd.). U to vrijeme nastaju i prijedlozi modernizacije utvrđenja u peterokutnu tvrđavu oko koje se autorica više zadržava i podnosi dva tlocrta s preklapom postojećeg stanja u odnosu na prijedloge nove tvrđave.²⁹ Međutim, ne navodeći (jer ga ne po-

22 Isto, 31.

23 Isto, 19.

24 BAKRAČ, Ljubica: *Prilog istraživanju koprivničkih utvrda* // Zbornik za narodni život i običaje 49, Zagreb, 1983., 27-44.

25 BAKRAČ, Ljubica: Nav. dj., 27.

26 LASZOWSKI, Emilij: *Počeci razvoja grada Koprivnice do 1356. g.* // Zbornik Muzeja grada Koprivnice 3 (ur. Leander Brozović), Koprivnica, 1946., 44; DOČKAL, Kamilo: *Kamengrad u svjetlu Streze* // Zbornik Muzeja grada Koprivnice 1 (ur. Leander Brozović), Koprivnica, 1953., 122.

27 BAKRAČ, Ljubica: Nav. dj., 28. Pored toga, autorica pogrešno pretpostavlja da bi utvrda Kamengrad mogla biti podignuta već u 12. stoljeću.

28 Isto, 28-33. Autorica pokušava detaljno pojasniti arhitektonske odlike dvora (*Sloz*), crkve Blažene Djevice Marije, bedemskog plašta i insula na tom planu u odnosu na stanje navedeno u povijesnom izvještaju.

29 Isto, 34-40.

zna) realizirano stanje prve modernizacije 1580-ih godina u kojem je izgrađena nepravilna četverokutna bastionska tvrđava iskorištavanjem postojećeg utvrđenja i kaštela, autorica u posljednjem dijelu rada radi vrlo kvalitetnu analizu tvrđave nakon njene druge modernizacije koja se zbila u prvim desetljećima 17. stoljeća.³⁰ Upravo je tu najveći nedostatak rada budući da je ispuštena jedna građevinska faza kojom se prema principima talijanske škole Ernuštovo kaštelsko utvrđenje preoblikovalo u pravu bastionsku tvrđavu, što je u mnogočemu imalo važnu ulogu u njezinu krajnjem razvoju.

U jednom radu o organizaciji prostora grada Koprivnice do 19. stoljeća Marija Planić-Lončarić 1984. godine ukratko se osvrće i na prva stoljeća grada.³¹ Kao prvu fazu naseljavanja preudicirano navodi 12. i 13. stoljeće, a što je tek zadnjih godina provedbom nekolicine arheoloških iskopavanja potvrđeno. Nadalje, griješi poput Brozovića u slučaju »oppiduma« jer navodi »slavensko gradište« na mjestu gdje će kasnije nastati Ernuštov kaštel. Autorica ima pravo kada navodi da je to bilo naselje cestovnog tipa koje se razvija oko ulice-trga, a koje se u 14. stoljeću ograđuje s ulazima na sjeveru i jugu.³² No, autorica i tu radi pogrešku kada kao prvu os grada i ceste definira na pravcu današnje Oružanske ulicu, umjesto današnje Esterove ulice koja je od početka bila okosnica razvoja te sredine. Poznato je danas kako se upravo uz Esterovu ulicu podignuo prvi franjevački samostan na temeljima starije romaničke crkve, pored koje je prolazila cesta sjever-jug, a na njegovu je kraju kasnije nastao i kaštel upravo radi kontrole te glavne gradske komunikacije. Do kraja 16. stoljeća dolazi do pomaka južnih vrata prema istoku te se gradi dodatni zapadni ulaz. Istovre-

meno se razvijaju insule³³ i ulice u istočnom dijelu utvrđenja pa u tom smislu, autorica ispravno definira kako je tu riječ o »složenijem cestovnom naselju« s uočljivim planiranjem prostora grada.³⁴ U daljnjem dijelu rada osvrće se na preinake tvrđave u 16. stoljeću, ali ne spominje situaciju u kojoj istovremeno krajem istog stoljeća funkcioniraju i južna i zapadna vrata. Svoje viđenje razvoja tzv. cestovnog naselja donosi putem četiri tlocrtne skice.

Konačno, jedan od doista najboljih poznavatelja hrvatske burgologije Milan Kruhek također se u jednom svom ranijem radu osvrnuo na povijesni i tipološki razvoj koprivničke tvrđave.³⁵ On već mnogo opreznije pristupa vremenu nastanka i prvih stoljeća Koprivnice te u tom najranijem razdoblju do sredine 14. stoljeća vidi odvojeno naselje i kastrum (kasnije kaštel), a Brozovićev »oppidum« kao podgrađe smješta izvan utvrđenja čitajući ispravu hercega Stjepana iz 1353. godine. Nadalje, ispravlja dotadašnju pogrešnu dataciju Codexa br. 8609 iz oko 1660. godine u drugu polovinu 16. stoljeća, kao i pogrešne Brozovićeve zaključke oko izgleda koprivničkog utvrđenja u 14. stoljeću.³⁶ U pogledu datiranja slijeda građevinskih aktivnosti oko bastionske tvrđave posebno je vrijedan Kruhekov spomen opisa F. Marbla iz 1593. godine u kojem se opisuju četiri podignuta zemljana bastiona, a u čije se vrijeme još uvijek gradi veliki bastion na mjestu nekadašnjeg kaštela.³⁷ Nakon toga, donosi se djelomičan odgovor na pitanje zbog čega se nije realizirao prvi plan mo-

30 Isto, 40-42.

31 PLANIĆ-LONČARIĆ, Marija: *Organizacija prostora grada Koprivnice do 19. stoljeća* // Radovi Instituta za povijest umjetnosti 8, Zagreb, 1984., 7-31.

32 PLANIĆ-LONČARIĆ, Marija: Nav. dj., 8-9.

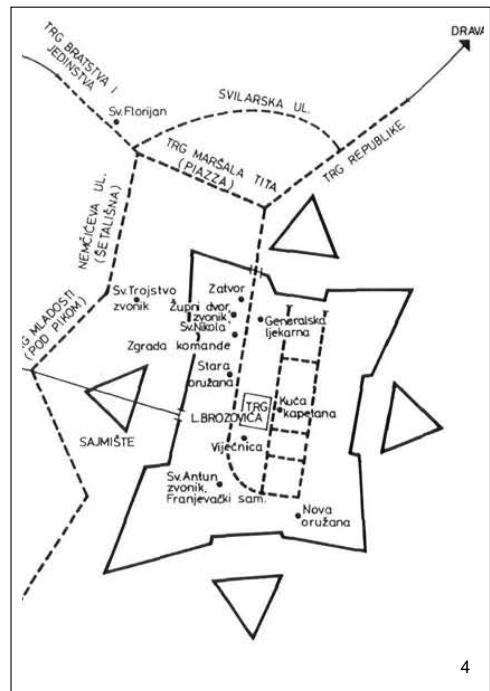
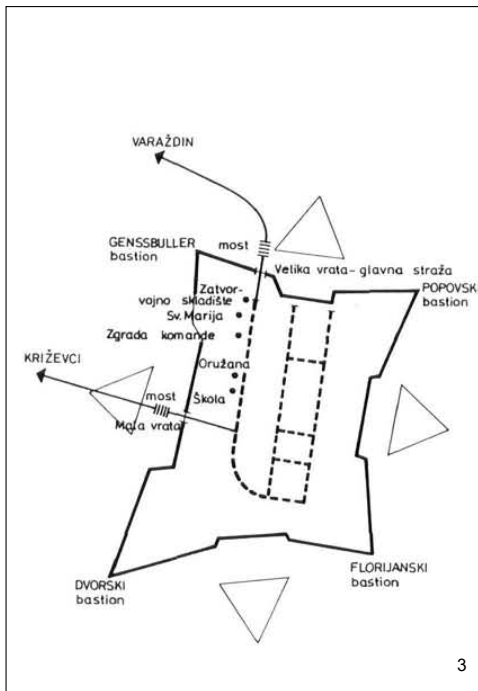
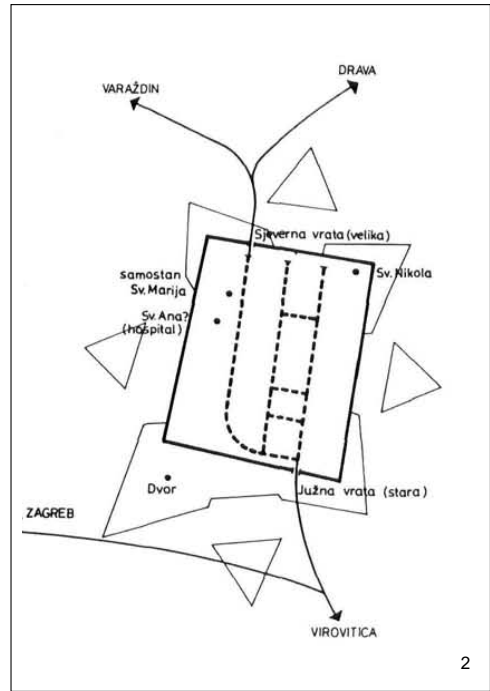
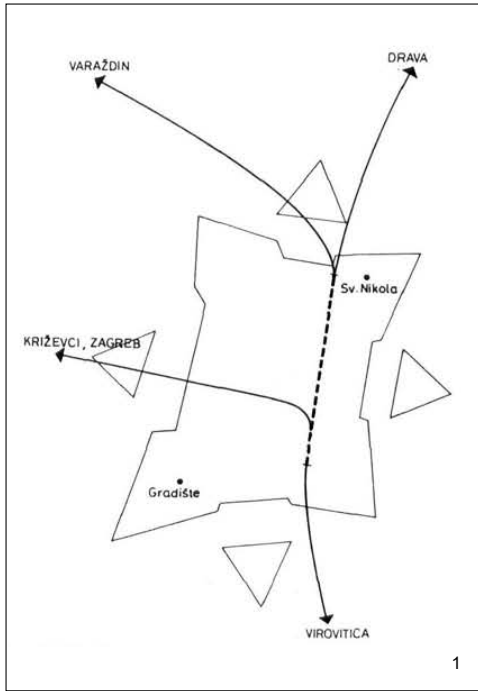
33 Lat. *insulae* = otoci. U urbanizmu gradova od antike preko srednjega vijeka označavaju blokove ili skupine kuća u obliku četverokuta, pravokutnika i nepravilnih trokuta koji su stajali samostalno poput otoka, za razliku od kuća priljubljenih uz gradske bedeme, a između njih nastajale su i oblikovale se ulice i trgovci.

34 PLANIĆ-LONČARIĆ, Marija: Nav. dj., 11.

35 KRUHEK, Milan: *Tvrđava u Koprivnici – povijesni i tipološki razvoj* // Koprivnica, grad i spomenici (ur. Ivanka Rebersky), Zagreb, 1986., 24-31.

36 KRUHEK, Milan: Nav. dj., 25-26.

37 Steiermärkisches Landesarchiv, Graz, Militaria, 1598, Sch. II. Prema: KRUHEK, Milan: Nav. dj., 31, bilješka 9.

Sl. 4. Razvoj Koprivnice prema Mariji Lončarić iz 1984. godine – 1: počeci naselja u 12. i 13. stoljeću; 2: jezgra tvrđave u 14. i 15. stoljeću; 3: tvrđava u 16. stoljeću; 4: razvoj od 17. stoljeća do 1765. godine (izvor: PLANIĆ LONČARIĆ, Marija: *Organizacija prostora...*, 8, 12, 14).

dernizacije tvrđave s pet bastiona, a kao glavni razlog Kruhek navodi prilagodbu postojećem kaštelu koji bi takvom modernizacijom bilo potrebno ukloniti za što u to vrijeme nije bilo niti vremena niti dodatnih sredstava. Autor istovremeno kao primjere uspješno moderniziranih utvrđenja sa takvim sličnim kaštelima navodi primjere ugarskih tvrđava u *Onodu* i *Zendrewu* (uz slikovne priloge istih) u kojima je bilo moguće postojeću obrambenu arhitekturu i kaštel uklopiti u novu tvrđavu s pet bastiona.³⁸ Kruhek već tada zaključuje da je najveća slabost novonastale četvero-kutne bastionske tvrđave sa zadržavanjem kaštela bila prevelika dužina bočnih kurtina na istoku istoku i poglavito zapadu, što će se na kraju najkasnije do 1639. godine ispraviti dodavanjem revelina ispred svih kurtina i predbedema (naziva ga *pan-guet*). Iako autor ne prenosi niti izrijekom spominje Vintanin plan iz 1582. ili Pasqualinijev plan stanja iz 1598. godine, koji mu vjerojatno u to vrijeme nije bio poznat, a iz Marblova opisa i na skici razvoja tvrđave vrlo jasno postavlja arhitektonski slijed koprivničkog utvrđenja. Shodno tome, autor postavlja prilično precizne datacije razvojnih faza do sredine 17. stoljeća (plan M. Stiera, bečki Codex br. 9225) i kasnijih planova s prvim katastarskim izmjerama.³⁹ I danas je taj rad jedan od temeljitijih i počelo mnogih istraživača povijesnog razvoja Koprivnice.

Povod za pisanje rada o planovima Koprivnice iz 16. i 17. stoljeća Ljerka Perči pronašla je u pronalasku dva nova plana iz Dresdena.⁴⁰ Obradila je sve tada poznate joj planove i druge izvore podijelivši ih u tri osnovne skupine: a) planovi iz 16. stoljeća, b) izvještaji i planovi M. Stiera iz sre-

dine 17. stoljeća i c) vedute Koprivnice iz 17. stoljeća. Započinje s poznatim bečkim Codexom br. 8609 u kojem je, među ostalim, sačuvana karta Slavonije koju autorica datira između 1552. i 1557. godine. Dalje navodi koji se svi planovi gradova nalaze u toj mapi te se zadržava na listu br. 20 koji su prenosili i raniji istraživači. Podnosi detaljan fizički i tehnički opis stanja i sa drži tog lista te ga pripisuje kartografu talijanskog porijekla.⁴¹ Slijedi bečki Codex br. 8607 u kojem se list br. 17 odnosi na koprivničko utvrđenje, točnije prijedlog prve modernizacije i nerealizirane tvrđave s pet bastiona. Perči izražava sumnju u njegovu izvornost te iznosi mogućnost kopiranja ili preslikavanja izvornika u veduti. Slijedi opis njena dva novopronađena plana iz Dresdena s prikazima nerealizirane prve modernizacije i pokušaj datiranja jednog od uveza najranije u 1587. godinu radi prisutnosti plana dresdenskog dvorca s navedenom godinom, a temeljem čega zaključuje kako je riječ o kopiji mape. Na kraju tog poglavlja donose se dva plana iz Kalsruhea koji su, iako kopije, nastali u drugoj polovini 16. stoljeća.⁴² U istom se gradu čuvaju dva najpoznatija plana zatečenog stanja Koprivnice oko 1661. godine koju je zabilježio carski inženjer Martin Stier, autorica ih donosi u slikovnom prikazu, a riječ je o uvezu br. XII i listovima br. 37 (zatečeno stanje) i br. 38 (prijedlog poboljšanja). Na oba se prikaza uz tlocrtnu osnovu nalaze presjeci putem kojih je moguće iščitavati čitav niz arhitektonskih detalja. Dalje navodi⁴³ kako Stier ujedno podnosi i pisano izvješće Carskom dvoru u kojem navodi primjedbe na postojeće stanje, prijedloge poboljšanja s troškovima provedbe (bečki Codexi br. 9225 i 8608) s

38 KRUHEK, Milan: Nav. dj., 27.

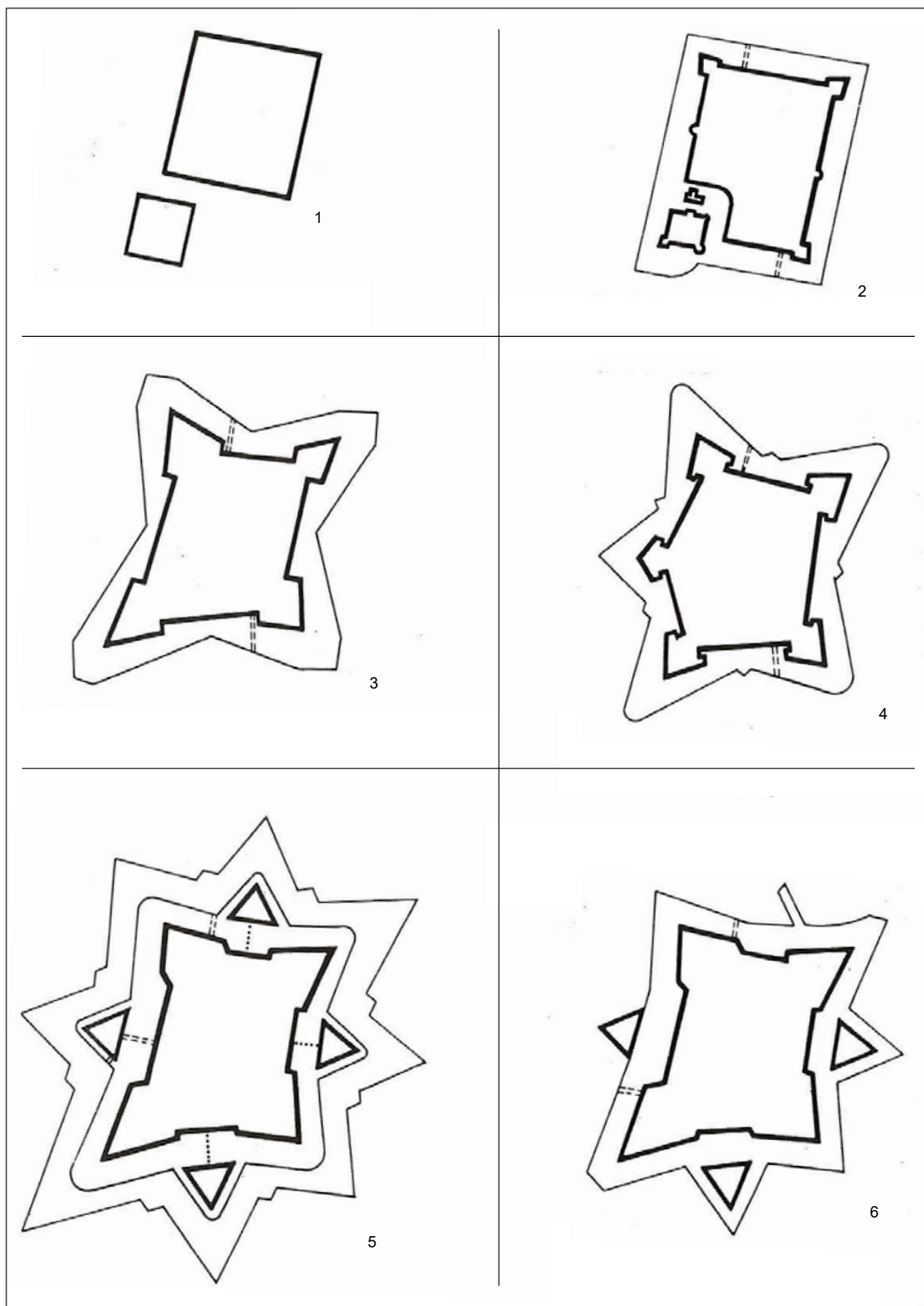
39 KRUHEK, Milan: Nav. dj., 30-31. Na kraju tog rada Kruhek upućuje kritiku i apel prema građanima Koprivnice za očuvanje gradskih bedema i Florijanskog bastiona i predlaže njegovu hitnu revitalizaciju, koja niti do današnjih dana nije provedena (op.a.).

40 PERČI, Ljerka: *Prilog poznavanju planova Koprivnice iz 16. i 17. stoljeća* // Podravski zbornik 18/1992 (ur. Vjekoslav Prvčić), Koprivnica, 1992., 47-64.

41 PERČI, Ljerka: Nav. dj., 48-50. Autorici nije poznato da je ta karta autorstvo Nicole Angielinija koja je nastala 1566. godine, ali ju i prema prikazanom stanju podosta precizno datira. Karta donosi jasnu crtu razgraničenja s Osmanlijskim carstvom što je važan podatak za izučavanje njihovih prodora u Slavoniju u drugoj polovini 16. stoljeća.

42 PERČI, Ljerka: Nav. dj., 50-54.

43 Isto, 56-58.

Sl. 5. Razvoj Koprivnice prema Milanu Kruheku iz 1986. godine – 1: utvrde od 14. do 16. stoljeća; 2: utvrde u drugoj polovini 16. stoljeća; 3: tvrđava na kraju 16. stoljeća; 4: neostvaren projekt modernizacije; 5: modernizirana tvrđava bastionska do 1630. godine; 6: stanje tvrđave oko 1863. godine (izvor: KRUHEK, Milan: *Tvrđava u Koprivnici...*, 24).

naznačenom godinom 1660., a zaključuje da je tu riječ o prijepisu izvještaja koji potječe iz 1657. godine. Među vedutama Koprivnice autorica⁴⁴ navodi dvije skupine: stariju, koju čine crteži u tušu unutar većih mapa, i mlađu, koju čine pojedini bakropisi objavljeni u određenim knjigama. Kao najpoznatiju vedutu navodi onu Johana Lendetua iz 1639. godine (bečki Codex br. 8622, list br. 37) uz primjerak istog autora i sličnog vremena nastanka (bečki Codex br. 8623, list br. 37). Druge vedute pojavljuju se kao bakropisi uz Stierove izvještaje, a najvjerojatnije su izrađeni sredinom 17. stoljeća prema Lendetuovim vedutama. Na kraju se donose četiri tabele s određenim metapodacima za obrađivane mape i planove. Posebna vrijednost tog rada jest fizički i tehnički opis mapa i listova, reprodukcije dvaju novopronađenih planova Koprivnice i pokušaj njihovog vremenskog pozicioniranja u odnosu na ostale poznate joj planove. Bilo kako bilo, uistinu je riječ o većem iskoraku u obradi planova grada Koprivnice s mnoštvom tehničkih podataka korisnim u daljnjim istraživanjima arhitektonskog razvoja Koprivnice.

Andrej Žmegač se prvo u jednom kratkom radu⁴⁵ pozabavio specifičnostima koprivničke bastionske tvrđave. Najprije upozorava na neke karakteristične pojedinosti što ih je bilo moguće zamijetiti usporedbom triju tlocrta: 1. Vintanova iz 1582. godine, 2. Pasqualinijeva iz 1602. godine⁴⁶ i 3. Stierova iz 1657. godine. Ti tlocrti pokazuju kako su se isprva uvučene bastionske flanke postupno pretvarale u ravne flanke,⁴⁷ što je vidljivo i na primjeru karlovačke tvrđave, a kao karakteristika gradnje druge polovine 16. stoljeća.⁴⁸ Nakon

toga, upozorava na pojavu jedne nizozemske pojedinosti, jedinstvene u okvirima ranih bastionskih tvrđava u sjevernoj Hrvatskoj. Riječ je o pojavi predbedema (tal. *falsabraga*)⁴⁹ što ga jasno bilježi i Stierov snimak koprivničke tvrđave 1657. godine. Autor pretpostavlja da je takvo rješenje donio netko među graditeljima s iskustvom boravka u Nizozemskoj, poput H. A. Wendschitza, gdje su takva rješenja karakteristična u gradnji tvrđava u 16. stoljeću. Zaključuje, da je to preoblikovanje izvedeno mudrim korištenjem postojećeg stanja u talijanskoj osnovi, a izvedeno najkasnije do 1639. godine kada se, zajedno s revelinima, pojavljuju na poznatoj Ledentuova veduti.⁵⁰ Nekoliko godina kasnije u opsežnoj monografiji o bastionskim tvrđavama u kontinentalnoj Hrvatskoj, autor ponovno analizira razvoj i posebnosti koprivničkog utvrđenja. Na početku iznosi dotad poznatu literaturu i izvore te se detaljnije osvrće na razdoblje podizanja pojedinih utvrđenja.⁵¹ Zanimljivo je da se sredinom 16. stoljeća zbiva tzv. prva modernizacija slavonskih utvrđenja (Varaždin, Koprivnica, Križevci, Karlovac, Petrinja, Ivanić-Grad) i to upravo u vrijeme pada Virovitice, a sve iz veće bojazni od osmanlijskih prodora prema Grazu i Beču kao središtima habsburške države. Obilježja svih tih utvrđenja talijanske tradicije jest uporaba zemljanih bedema u odnosu na zidane tvrđave u Italiji,⁵² a što je vjerojatno posljedica potrebe izrazito brze gradnje s očekivanjem za kasnijom dogradnjom

44 Isto, 58-60.

45 ŽMEGAČ, Andrej: *Slučaj nekadašnje tvrđave u Koprivnici: tipična i atipična obilježja* // Radovi Instituta za povijest umjetnosti 21/1997., Zagreb, 1997., 63-67.

46 Ovaj je tlocrt autor pogrešno datirao jer je vjerojatnije nastao 1598. godine (op.a.).

47 Uvučene flanke javljaju se u Italiji s razvojem bastiona u starijoj fazi, dok ih kasnije mijenjaju ravne flanke.

48 ŽMEGAČ, Andrej: *Slučaj...*, 64.

49 Nizozemska zemljana utvrđenja općenito imaju niske bedeme i plitke opkope čime zauzimaju veću površinu. Često se pred glavnim bedemom postavlja niži predbedem, a naročito od 1568. godine u ratu sa Španjolskom. ŽMEGAČ, Andrej: *Slučaj...*, 67; ŽMEGAČ, Andrej: *Bastioni kontinentalne...*, 44.

50 ŽMEGAČ, Andrej: *Slučaj...*, 64-65; ŽMEGAČ, Andrej: *Bastioni kontinentalne...*, 44, 52.

51 ŽMEGAČ, Andrej: *Bastioni kontinentalne...*, 19-37.

52 Uz navedena utvrđenja, radilo se i na čakovečkoj bastionskoj tvrđavi koja je zidana opekom. ŽMEGAČ, Andrej: *Bastioni kontinentalne...*, 44, 69.

vanjskog obzida.⁵³ U katalogu bastionskih tvrđava Žmegač za Koprivnicu podnosi vrlo korektan povijesno-arhitektonski put razvoja bastionske tvrđave u kojem navodi precizne godine započinjanja i završetka određenih građevinskih faza s možebitnim graditeljima.⁵⁴ Gotovo identičnu analizu autor donosi i godinu kasnije.⁵⁵

Ratko Vučetić pozabavio se prostornim razvojem srednjovjekovnih gradova na području šire Podravine, a u koji je uključio Varaždin, Koprivnicu, Križevce i Viroviticu.⁵⁶ Razvoj tih gradova, odnosno njihovih utvrđenja, podijelio je u dvije predrbane i dvije urbane faze. Tako u 1. fazi nastaje disperzivna struktura naseljenosti u blizini prometnice sa žarištem na tržišnom nenaseljenom prostoru. U 2. fazi započinje se s naseljavanjem uz tržni prostor i stvaranjem čvršće prostorne strukture. Prva prava urbana ili 3. faza razvoja gradova je vrijeme kada se stječu kraljevske povlastice, u njima se podižu samostani, doseljavaju obrtnici i trgovci, formira se longitudinalna struktura naselja uz tržnu ulicu, a grad se strukturira između rezidencijalne utvrde (kaštel) i župne crkve. Posljednju 4. fazu Vučetić je podijelio u dva dijela pa tako u podfazi A dolazi do prve modernizacije utvrđenja u kojem župna crkva u pravilu ostaje izvan bedema, unutar utvrđenog prostora dolazi do gušće naseljenosti sa cestovnom (Križevci i Koprivnica) ili podjelom na insule (Varaždin i Virovitica) strukturom naselja. U podfazi B utvrđenja postaju moderne bastionske tvrđave sa: složenijom strukturom ulica (Varaždin), stvaranjem paralelnih ulica s tržnom ulicom (Križevci, Koprivnica) ili

zbijanjem predgrađa unutar bedema i općim prostornim smanjenjem (Virovitica).⁵⁷ Autor nastanak srednjovjekovnih europskih gradova veže uz kolonizacijske procese koji započinju u drugoj polovini 12. i kulminiraju u 13. stoljeću te zaključuje kako oni razvijaju tri osnovne funkcije: obrambenu, trgovačku i administrativno-crkvenu⁵⁸ (ne nužno tim redom – op. a.). Bitna odrednica za nastanak gradova svakako jest i prometna važnost nekog područja na kojem se i ranije održavala trgovina, ponajprije u blizini antičkih puteva, a koji su svoju funkciju zadržali i u kasnijim razdobljima. Povremena trgovina na određenom mjestu kao dio ruralnog prostora šireg područja s vremenom dovodi do mjesta stalne trgovine uz koju autor povezuje dolazak novog vanjskog i lokalnog stanovništva.⁵⁹ Nadalje, autor donosi razvoj pojedinih gradova, među kojima Koprivnica daleko najkasnije dobiva kraljevski privilegij 1338. godine u podizanju utvrđenja (Varaždin 1209., Virovitica 1234., Križevci 1252.). U nastavku se navodi vrijeme gradnje prvih utvrđenja do podizanja bastionskih tvrđava u pojedinim gradovima. Posebnost tog rada su određeni zaključci izvučeni usporedbom shematiziranih prikaza uparenih gradova Varaždina i Virovitice te Križevaca i Koprivnice, a u kojima su uočene gotovo identične prostorne strukture tako uparenih gradova. Jedina razlika jest u obrnutom prostornom položaju odnosa postavljenih kaštela i župnih crkava što je, kako autor naslućuje, vjerojatno posljedica tamošnjih topografskih uvjeta, a što ukazuje na određene urbanističke zakonitosti i prethodna planiranja gradova već u 13. stoljeću.⁶⁰

U Hrvatskoj je kartografija prilično mlada pomoćna znanstvena grana u kojoj su se kartografski izvori tek u zadnjih dvadesetak godina počeli detaljnije izu-

53 ŽMEGAČ, Andrej: *Bastioni kontinentalne...*, 68. Do takvih dodatnih građevinskih zahvata na prvim bastionskim tvrđavama nikada nije niti došlo za razliku od primjerice utvrđenja u Osijeku i Slavskom Brodu koje su im podvrgnute u 18. stoljeću.

54 ŽMEGAČ, Andrej: *Bastioni kontinentalne...*, 120-122.

55 ŽMEGAČ, Andrej: *Najstariji nacrti Koprivnice // Podravski zbornik 26/27* (ur. Dražen Ernečić), Koprivnica, 2001., 74-79.

56 VUČETIĆ, Ratko: *Prostorni razvoj srednjovjekovnih kraljevskih gradova u Podravini // Podravina: časopis za multidisciplinarnu istraživanja II*, 3, Koprivnica, 2003., 133-141.

57 VUČETIĆ, Ratko: Nav. dj., 133.

58 BUDAK, Neven: *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*, Zagreb – Koprivnica, 1994., 42.

59 VUČETIĆ, Ratko: Nav. dj., 135.

60 Isto, 138, Slika 2. i 3.

Sl. 6. Idejno rješenje rekonstrukcije koprivničke tvrđave prema Zlatku Uzelcu (UZELAC, Zlatko; UZELAC, Damjan: *Urbanističko-konzervatorska studija...*).

čavati. Jedan od glavnih razloga takve situacije jest i relativna nedostupnost kartografskih izvora u fizičkom obliku koji se pažljivo čuvaju u srednjoeuropskim arhivima (npr. Dresden, Graz, Karlsruhe) i drugim srodnim ustanovama (npr. Nacionalna knjižnica Beč).⁶¹ Danas je vjerojatno vodeći povijesni kartograf u Hrvatskoj Mirela Slukan Altić, koja je ovu disciplinu u domaću znanost uvela 2003. godine monografijom *Povijesna kartografija: kartografski izvori u povijesnim znanostima*.⁶² Reklo bi se da je riječ o svojevrsnom udžbeniku za povijesnu kartografiju, neizostavnom polazištu svakom istraživaču na tom području. U to vrijeme započinje i realizira se projekt *Povijesni atlas gradova* nastao na temelju iskustava sličnih projekata u Srednjoj i Zapadnoj Europi, svaki je svezak posvećen jednom gradu, a od 2003. do 2009. godine obrađeni su Bjelovar, Sisak, Ko-

privnica, Hrvatska Kostajnica i Varaždin. U monografiji o Koprivnici autorica⁶³ sustavno obrađuje povijesni razvoj grada,⁶⁴ a uz autoricu su preneseni i tekstovi Zorka Markovića o povijesti naseljenosti koprivničkog kraja od početaka do ranoga srednjega vijeka i Draženke Jalšić Ernečić o osobinama koprivničke arhitekture i zaštićenoj graditeljskoj kulturnoj baštini, kao uvodni i završni dijelovi monografije. Riječ je o značajnoj sintezi o povijesti i razvoju Koprivnice koja je obuhvatila sva saznanja dotadašnjih istraživača, reinterpretirajući i prenoseći najvažnije povijesne i kartografske izvore u veoma bogato ilustriranom izdanju. Pri kraju monografije autorica prenosi reprodukcije mnogih karata i planova u punoj boji čime je drugim istraživačima omogućila dobivanje boljeg uvida u sam kartografski izvor. U tekuće čitkom povijesnom slijedu autorica se dotakla svih najvažnijih događaja u povijesti grada, od njena nastanka i razvoja do bastionske tvrđave, njene uloge u Varaždinskom generalatu i razgradnje uslijed širenja modernog grada, a ujedno je sintetizirala najvažnija arhitektonsko-urbanistička profana i sakralna zdanja. Sve to većim dijelom bazira na kartografskim, katastarskim i arhitektonskim podlogama. Nadalje, Slukan Altić pokušava u prostoru rekonstruirati dvije glavne faze koprivničkog utvrđenja u odnosu na urbanističko stanje Koprivnice u 21. stoljeću s naglašenim morfološko-funkcionalnim elementima. Prva rekonstrukcija tiče se utvrđenja s kaštelom koji autorica datira prekasno oko 1550. godine,⁶⁵ a ujedno i sam kaštel postavlja previše južno. Naime, razvidno je kako je kaštel iskorišten za kasniji bastion

61 Sve većom digitalizacijom kartografskih izvora povećava se njihova dostupnost, a u tom pogledu najveći je korak učinjen na mrežnoj stranici www.mapire.eu gdje je dostupno više vojno-katastarskih izmjera 18. i 19. stoljeća.

62 SLUKAN ALTIĆ, Mirela: *Povijesna kartografija: kartografski izvori u povijesnim znanostima*, Samobor, 2003. Nije to autoričin prvi rad o povijesnoj ili geografskoj kartografiji, no svakako je jedna od najvažnijih monografija u tom području.

63 SLUKAN ALTIĆ, Mirela: *Povijesni atlas gradova: III. svezak - Koprivnica*, Zagreb - Koprivnica, 2005.

64 Autorica je nekoliko godina ranije objavila jedan poseban rad o kartografskim izvorima za Koprivnicu tako da je ova monografija bila logičan slijed i rezultat njenog višegodišnjeg istraživačkog rada. SLUKAN ALTIĆ, Mirela: *Povijest kartografskih radova na području grada Koprivnice // Podravski zbornik 26/27 (ur. Dražen Ernečić)*, Koprivnica, 2001., 63-74.

65 SLUKAN ALTIĆ, Mirela: *Povijesni atlas...*, 176.

Sl. 7. Pogled iz zraka na istraženi dio odvodnog kanala i objekta nastali krajem srednjega vijeka, a pronađeni 2021. godine prilikom arheoloških iskopavanja u malom muzejskom dvorištu – vidljiv je pravilan položaj u odnosu na današnju zgradu (foto Ilija Cikač).

»talijanske« tvrđave, a prostorom gdje autorica postavlja kaštel prolazi opkop u 17. stoljeću dan-danas vidljivim u tom prostoru. Druga rekonstrukcija donosi »talijansku« tvrđavu iz oko 1600. godine u preciznijem položaju bastiona u odnosu na nekadašnji kaštel. Nasuprot tome, nedavno provedena arheološka iskopavanja kod crkve sv. Nikole pokazala su da i kod ove rekonstrukcije autorica ima pogrešaka, gdje shematski podliježe predimencioniranju crkve i postavlja je previše zapadno, a pokazalo se da je franjevačka crkva uvelike preslijela položaj ranije srednjovjekovne crkve. No, sve u svemu, treba reći da je u proučavanju Koprivnice ta monografija predstavlja jedno od kapitalnih djela o njejoj povijesti i razvoju.

Ranko Pavleš među posljednjima se pozabavio povijesnim razvojem koprivničkog utvrđenja.⁶⁶ U tom je radu obuhvatio sve gore navedene istraživače koji su se dotaknuli povijesno-arhitektonskog razvoja Koprivnice, kao i svoje viđenje istoga

s preciznijim datiranjem određenih građevinskih faza i pojedinačnih zahvata, što je popraćeno s čak 54 slikovna prikaza. Temeljem poznatoga, autor ponajprije analizira dvije skupine planova: prvu – starija faza utvrđenja s kaštelom i drugu – mlađa bastionska tvrđava. Za početak uzima šest planova nerealizirane »talijanske« tvrđave s pet bastiona na kojima se u podlozi nalazi preklapljeno utvrđenje s kaštelom. Analizom pojedinih dijelova starijeg utvrđenja preciznije datira svaki pojedini plan,⁶⁷ a samim time i razvoj te prve modernizacije koprivničkog utvrđenja u usporedbi s poznatim planom Koprivnice iz 1574. godine (Gerolamo Arconati) na kojem se nalazi prikaz postojećeg stanja i potom starijim planom nastalim oko 1565. godine (Nicolo Angielini). Potom analizira planove bastionske tvrđave,⁶⁸ počevši od prikaza tekućih radova 1582. godine (Joseph Vintano), realizacije iste faze do 1598. godine (Alessandro Pasqualini) pa sve do preoblikovanja bastionske tvrđave prema principima staronizozemske škole vidljive

66 PAVLEŠ, Ranko: *Pokušaji prikaza koprivničkih srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih utvrda* // Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja IX, 17, Koprivnica, 2010., 53-85.

67 PAVLEŠ, Ranko: Nav. dj., 60-65.

68 Isto, 66-67.

na veduti 1639. godine (Johann Lendetu) i stanju tvrđave 1657. godine (Martin Stier). Temeljem svega, autor stvara vlastitu potkrijepljenu sliku razvoja Koprivnice u kojoj posebno izdvaja »međufazu« bastionske tvrđave,⁶⁹ a više prostora daje i do tada neobrađivanom podatku o postojanju nasipa s palisadnom ogradom u opkopu prema izvještaju Komisije iz 1549. godine.⁷⁰ Autor pri kraju rada donosi osobni tlocrtni razvoj koprivničkog utvrđenja kroz šest glavnih faza, amaterski pokušaj rekonstrukcije utvrđenja sa stanjem oko 1570. godine i smjernice s potrebom za daljnjim arheološkim i povijesnim istraživanjima koja bi mogla upotpuniti trenutna saznanja.⁷¹

Posljednji u nizu istraživača bio je, ove godine preminuli, Zlatko Uzelac koji je u naručenoj *Urbanističko-konzervatorskoj studiji i prijedlogu obnove prostorne cjeline jugoistočnog bastiona grada Koprivnice*, zajedno sa sinom Damjanom, uključio sve očuvane dijelove tvrđave u prijedlog njene obnove. Ta je studija bazirana na osnovu svih gore navedenih istraživanja, kao i dostupnih mu povijesnih i kartografskih izvora.⁷² Uzelčevom studijom predviđen je modalitet revitalizacije tvrđave u 6 izvedbenih faza, a koji se u bazičnoj priči bazira na rekonstrukciju drvenog mosta s mogućnošću ostavljanja i/ili uklanjanja Oružanske ulice.⁷³ Studija je bila osnova pokretanja provedbe tehničke projektne dokumentacije, koja je izvedena, no na obnovi same tvrđave još uvijek nije učinjen niti najmanji iskorak.

4. Zaključna razmišljanja

Arhitektonskim razvojem koprivničkog utvrđenja do sada se bavilo više autora, među kojima je slijedom vremena svaki, od prvih prije gotovo stotinu godina pa do ovog ovdje rada (razmišljanja o pogreškama nekih autora), doprinio u stvaranju jasnije slike razvoja grada od njegovih početaka do suvremenosti. U radu je detaljno analiziran svaki autor, vidljiv je napredak od starijih prema mlađima, a sve sukladno razvoju struke, metodologije i sve veće dostupnosti novih izvora. Uz to, arheološka iskopavanja na nekoliko točaka unutar gradske jezgre unazad desetak godina kontinuirano upotpunjuju neke nepoznanice s kojima su se pojedini istraživači suočavali, počevši od vremena nastanka naselja za koji su nam iskopavanja uz crkvu sv. Nikole potvrdili da počinje već krajem 11. ili početkom 12. stoljeća, do položaja pojedinih objekata poput romaničke i franjevačke crkve, preko izgleda i položaja ulaza i uški jugoistočnog bastiona vezani uz dvije faze modernizacije tvrđave i na kraju urbanističkog planiranja unutrašnjosti gradske jezgre koja je započela vrlo rano. Upravo je potonja tvrdnja vjerojatno i najveći doprinos posljednjih zaštitinih arheoloških iskopavanja provedenih tijekom proljeća i ljeta 2021. godine u sklopu velike obnove zgrade Muzeja grada Koprivnice, a koliko je ona stara vrijeme će tek pokazati. U ovom je trenutku moguće reći, cjelovita obrada tek će uslijediti, da Koprivnica u kasnom srednjem vijeku, poprma osnovnu urbanističku orijentaciju koja prati glavne strane svijeta, a ista je potom zadržana kroz čitav novi vijek (dokumentirano na više starih kartografskih izvora) – do danas. Uzme li se činjenica o dobivanju povlastica kraljevskog grada 1350-ih godina, za pretpostaviti je da je ovakva urbanizacija započela barem stoljeće ranije, što će ova posljednja (ili neka nova) istraživanja u konačnoj analizi vjerojatno moći i potvrditi.

69 Riječ je zapravo o prvoj modernizaciji tvrđave po ŽMEGAČ, Andrej: *Najstariji...*, 76.

70 PAVLEŠ, Ranko: *Nav. dj.*, 71-76.

71 Isto, 81-84, Slika 47.-52.

72 Autor se pritom oslanjao ponajviše na SLUKAN ALTIĆ, Mi-rela: *Povijesni atlas...*, 176.-200.

73 UZELAC, Zlatko; UZELAC, Damjan: *Urbanističko-konzervatorska studija i prijedlog obnove prostorne cjeline jugoistočnog bastiona grada Koprivnice*, elaborat, Zagreb, 2011., 53.-61.

Summary

Architectural development of Koprivnica's fortification

Historical overview of the city exploration prompted by new circumstances

The architectural development of Koprivnica's fortification has so far been addressed by several authors, each of whom contributed to the creation of a clearer picture of the city's development, starting with the first work written almost a hundred years ago and finishing with this one (reflections on the mistakes made by some authors). This work analyzes each author in detail and demonstrates progress as we move to the younger ones, all in line with the development of the profession, methodology and the increasing availability of new sources. In addition, archeological excavations at several points in the city center have been continuously providing information on some unknown facts which certain researchers were faced with. For example, the excavations next to the church of St. Nicholas confirmed that the establishment of this city could date to the late 11th or early 12th century. Furthermore, what was also discovered was the position of certain facilities, such as the Romanesque and Franciscan church, the appearance and position of the entrance and the auriculae of the southeastern bastion related to the two phases of modernization of the fortification and, finally, the urban planning of the city center's interior which began very early. The latter claim is probably the largest contribution of the latest protective archaeological excavations conducted during the spring and summer of 2021 as part of the major renovation of the Koprivnica Town Museum's building, and only time will tell how old this building actually is. At this point, before the complete processing is conducted, it is possible to say that Koprivnica's basic urban orientation which follows the four cardinal directions started being shaped in the late Middle Ages, and that the same orientation was maintained throughout the whole Modern

Age (documented on several old cartographic sources) and continues to this day. If we take into account the fact of acquiring the privileges of a royal city in the 1350s, it can be assumed that such urbanization began at least a century earlier, which this last (or some new) research will probably be able to confirm in the final analysis.

Literatura

- ADAMČEK, Josip: *Opis gospodarskog stanja vlastelinstava Đurđevac, Prođavić i Koprivnica 1548.g.* // Kaj VI., Zagreb, 1969., 25-28.
- BAKRAČ, Ljubica: *Prilog istraživanju koprivničkih utvrda* // Zbornik za narodni život i običaje 49, Zagreb, 1983., 27-44.
- BROZOVIĆ, Leander: *Stare slike grada Koprivnice* // Narodna starina Vol. 7, No. 16, Zagreb, 1928., 94-99.
- BROZOVIĆ, Leander: *Velika i mala Koprivnica* // Zbornik Muzeja grada Koprivnice God. I, Sv. I, Koprivnica, 1946., 16.
- BUDAK, Neven: *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*, Zagreb – Koprivnica, 1994.
- CD - *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, T. Smičiklas, E. Laszowsky, M. Kostrenčić, S. Gunjača, D. Rendić-Miočević (ur.), Vol. I – XVIII, Zagreb, 1967. – 1990.
- CVEKAN, Paškal: *Koprivnica i Franjevci*, Koprivnica, 1989.
- DOČKAL, Kamilo: *Kamengrad u svjetlu Streze* // Zbornik Muzeja grada Koprivnice 1 (ur. Leander Brozović), Koprivnica, 1953., 113-126.
- HORVAT, Rudolf: *Povijest slobodnog i kraljevskog grada Koprivnice*, Zagreb, 1943. (pretisak 2005.).
- KLAJČIĆ, Nada: *Koprivnica u srednjem vijeku*, Koprivnica, 1987.
- KRUHEK, Milan: *Tvrđava u Koprivnici – povijesni i tipološki razvoj* // Koprivnica, grad i spomenici (ur. Ivanka Rebersky), Zagreb, 1986., 24-31.
- KRUHEK, Milan: *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, Zagreb, 1995.
- LASZOWSKI, Emilij: *Počeci razvoja grada Koprivnice do 1356. g.* // Zbornik Muzeja grada Koprivnice 3 (ur. Leander Brozović), Koprivnica, 1946., 41-45.
- PAVLEŠ, Ranko: *Pokušaji prikaza koprivničkih srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih utvrda* // Podravska

- na: časopis za multidisciplinarna istraživanja IX, 17, Koprivnica, 2010., 53-85.
- PAVLIČEVIĆ, Dragutin: Opće političke i vojničke prilike u Podravini (1527. – 1765.) // *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja I*, 1, Koprivnica, 2002., 83-98.
 - PERČI, Ljerka: *Prilog poznavanju planova Koprivnice iz 16. i 17. stoljeća* // *Podravski zbornik 18/1992* (ur. Vjekoslav Prvčić), Koprivnica, 1992., 47-64.
 - PLANIĆ-LONČARIĆ, Marija: *Organizacija prostora grada Koprivnice do 19. stoljeća* // *Radovi Instituta za povijest umjetnosti 8*, Zagreb, 1984., 7-31.
 - SLUKAN ALTIĆ, Mirela: *Povijest kartografskih radova na području grada Koprivnice* // *Podravski zbornik 26/27* (ur. Dražen Ernečić), Koprivnica, 2001., 63-74.
 - SLUKAN ALTIĆ, Mirela: *Povijesna kartografija: kartografski izvori u povijesnim znanostima*, Samobor, 2003.
 - SLUKAN ALTIĆ, Mirela: *Povijesni atlas gradova: III. svezak - Koprivnica*, Zagreb – Koprivnica, 2005.
 - ŠIŠIĆ, Ferdo: *Acta comitalia regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae: Hrvatski saborski spisi*, Zagreb, 1912.
 - UZELAC, Zlatko: *Tvrđava Koprivnica. Prijedlog zaštite, restauriranja i rehabilitacije očuvanog dijela koprivničkih bedema* // *Podravski zbornik 37* (ur. Dražen Ernečić), Koprivnica, 2011., 32.-58.
 - UZELAC, Zlatko; UZELAC, Damjan: *Urbanističko-konzervatorska studija i prijedlog obnove prostorne cjeeline jugoistočnog bastiona grada Koprivnice*, elaborat, Zagreb, 2011.
 - VUČETIĆ, Ratko: *Prostorni razvoj srednjovjekovnih kraljevskih gradova u Podravini* // *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja II*, 3, Koprivnica, 2003., 133-141.
 - ŽMEGAČ, Andrej: *Slučaj nekadašnje tvrđave u Koprivnici: tipična i atipična obilježja* // *Radovi Instituta za povijest umjetnosti 21/1997.*, Zagreb, 1997., 63-67.
 - ŽMEGAČ, Andrej: *Bastioni kontinentalne Hrvatske*, Zagreb, 2000.
 - ŽMEGAČ, Andrej: *Najstariji nacrti Koprivnice* // *Podravski zbornik 26/27* (ur. Dražen Ernečić), Koprivnica, 2001., 74-79.
 - ŽMEGAČ, Andrej: *Bastioni jadranske Hrvatske*, Zagreb, 2009.